

שאריות הפולחן ותורת הקדושה של התנאים

מאת

הלל מאלי

מקדש הוא מרחב מלא בשאריות: דם שנותר במזרק ונסכים שניגרו מקירות המזבח, אפר עצים, איברים ואמורים שלא כילתה האש, או בשר שנותר מסעודת הכוהנים או הבעלים. שאריות הפולחן שנערמו במרחב המקודש הותירו בעיה לוגיסטית וריטואלית: כיצד יש לפנות חומרים מקודשים אלו שלא הוקטרו, והותמרו כהבל באש המזבח, אלא נותרו בתום הפולחן כשאריות אין חפץ בהן?

שני חלקיו הראשונים של מאמר זה עוסקים במקורות המתארים את דרכי הניקוז של היין והדם מן המקדש ובהוצאת דשן הקורבנות. בחינה דיאכרונית של מקורות מהמקרא ועד ספרות חז"ל העוסקים ב'אינסטלציית הקדושה' מלמדת כי בעוד שמקורות קדומים הורו לאבד או לגנוז את שאריות הפולחן, המקורות התנאיים התייחסו לרוב אל שאריות הפולחן כאל שפכים הניגרים החוצה. בהתאם לכך, נוסף במשנת התנאים לדימוי המקדש הקדום ששאריותיו נבלעות בתוכו דימוי חדש, של מקדש ששאריותיו ניגרות מתוכו ומזינות את שדות ירושלים. שינוי זה משקף תמורה במושג הקדושה: בעוד שהמקורות הקדומים תפסו את הקדושה כאיכות האחוזה בחומרי הפולחן, והגשמת באובייקט גם לאחר הקרבנות, התנאים תפסו לרוב את הקדושה כאיכות מתפוגגת.

בחלק השלישי המחבר מציע כי שינוי זה ביחס אל שאריות הפולחן קשור בזיהוי התנאי של הקדושה עם החיוב ההלכתי.

ד"ר הלל מאלי, המחלקה לתנ"ך אוניברסיטת בר-אילן, והמכללה האקדמית הרצוג
hilelmali@biu.ac.il

עולם-משכן-אדם: לתולדותיה של אנלוגיה משולשת בשני חיבורים מן המאה השלוש עשרה ולעקבותיהם בכתבי המקובלים

מאת

עידן פינטו

מאמר זה דן בתולדותיה הטקסטואליות של האנלוגיה המשולשת עולם-משכן-אדם בשני חיבורים אנונימיים ודומים מן המאה השלוש עשרה, 'ארבע מחנות שכינה' ו'סדר ענין המשכן'. שני החיבורים נקשרו בשמו של ר' ברוך תוגרמי – מקובל עלום ומסקרן שידיעותינו על אודותיו מעטות. החל משנות השבעים של המאה השלוש עשרה ניתן לאתר את עקבות החיבורים הללו בכתבי מקובלים שבמידה כזו או אחרת משותפת להם הזיקה לעיר ברצלונה, מקום פועלו המשוער של ר' ברוך. לשם שחזור התהוותם של שני החיבורים האנונימיים נבחנות במאמר הופעותיה של האנלוגיה המשולשת במקורות קודמים שעמדו ברקעם. בחינה זו מניבה תמונה מורכבת ועשירה של שנות השבעים של המאה השלוש עשרה בקטלוגיה ובפרט ברצלונה, עיר של מפגשים רבי עניין בין זרמים קבליים שונים.

מצד אחד המאמר מאיר באור חדש את שאלת היחס בין זקן המקובלים בגירונה, ר' עזרא בן שלמה, לבין מקורות קודמים שעמדו לרשותו ובראשם כתבי רב סעדיה גאון בתיווכו של ר' אברהם אבן עזרא, וספר 'הכוזרי' לר' יהודה הלוי. מצד אחר מועמדת תמונה חדשה של התקבלות כתבי ר' עזרא בסביבת התהוותה של הקבלה הלשונית המוקדמת בברצלונה, סביב דמותו המסתורית של ברוך תוגרמי. העיון בשאלת ייחוס החיבורים לתוגרמי, גם אם אינו קובע מסמרות באשר לדמותו הנעלמה, יש בו כדי לקדם את ידיעותינו על ראשית הופעתו של זרם קבלי חשוב. נוסף על כך המאמר חושף את גלגולי שני החיבורים האנונימיים בכתבי שורה של מקובלים: ר' אברהם אבולעפיה, ר' יוסף ג'יקטיליה, ר' משה די ליאון, ר' בחיי בן אשר, ר' יצחק דמן עכו, ר' מנחם רקנאטי ור' יוסף אנג'לט. בכך מתבררת חשיבותם של שני החיבורים הללו – המוהדרים כאן לראשונה – ומורחבות ידיעותינו על מקורות טקסטואליים חדשים שעמדו לרשות מקובלים ידועים אלה.

עידן פינטו, בית הספר למדעי היהדות, אוניברסיטת תל אביב, ת.ד. 39040, רמת אביב,

תל אביב 6997801

idanpinto@taux.tau.ac.il

פירושו של יצחק דמן עכו על 'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור: מחקר ומהדורה

מאת

יהודית וייס

למקובל יצחק דמן עכו מיוחסים כמה חיבורים, ובהם חיבור קצר שאיתר גרשם שלום באנתולוגיה הידועה 'אבני זכרון', ושהוא הדפיסו כ'פירוש ספר יצירה' מאת מקובל זה. במאמר מראה המחברת כי הפירוש כלל איננו פירוש ל'ספר יצירה', אלא פירוש ל'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור. כבר שלום ציין כי בפירושו של יצחק דמן עכו כלולות מובאות מ'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור, ולדעת שלום יצחק דמן עכו לא ירד לסוף כוונתן. אבישי בר־אשר טען כי מדובר במובאות חלקיות בלבד מ'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור, ושיצחק דמן עכו הביאן על מנת להביע את התנגדותו לאמור בהן. ואולם המחברת מראה כי לפנינו פירוש מקיף ורציף שמתייחס אך ורק למילות 'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור, מסבירן ומפרשן – מתוך קבלה מלאה של דברי פירוש זה ל'ספר יצירה' זה ויחס של כבוד רב כלפי מחברו.

לאחר הצגת הראיות התומכות בטענתה, מתארת המחברת בפירוט בחלקו העיקרי של המאמר את דרכי הטיפול הפרשני של יצחק דמן עכו בדברי 'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור, בחלוקה לטיפול הנוגע למינוח, לתחביר ולתוכן. על סמך זאת היא מראה כי יצחק דמן עכו קיבל לחלוטין את סמכותו של 'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור, וכי הוא הבין היטב את תכניו. אגב כך מתבררות כמה נקודות קשות ב'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור. למאמר מצורפת מהדורה ביקורתית של פירושו של יצחק דמן עכו, ודבריו מוצגים בה במקביל לקטעי 'פירוש ספר יצירה' המיוחס ליצחק סגי נהור שפירש.

ד"ר יהודית וייס, המחלקה למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת בן גוריון בנגב,
ת.ד. 653, באר שבע 8410501
weissj@bgu.ac.il

על קבלה נטולת הקשר: פרקים בהימחקותה של היצירה הפרובנסלית בחקר הקבלה

מאת

חביבה פדיה

במאמר זה המחברת מעמידה לבחינה ולדיון ביקורתי מקיף את מאמרו של אבישי בר־אשר 'דמיון ומציאות בחקר ראשית הקבלה: פירוש "ספר יצירה" המיוחס לר' יצחק סגי נהור ותולדותיו בקבלה ובמחקר', ובמקביל ממפה מחדש את התחלות הקבלה. בין טיעוניה הרבים המחברת מראה שבר־אשר לא זיהה במאמרו נוכחות רחבה של הפירוש הנדון – על פי אמות המידה המקובלות לציטוט בתקופה זו – התעלם מספרות מחקרית עשירה על ראשית הקבלה בפרובנס, ובחר כתב יד אחד מתוך עשרות טובים בהרבה. המאמר מלמד שיש להבחין בין שתי שאלות: היעדרו של כתב יד מוקדם מלנגדוק והיעדר ייצוג אצל מפרשים. היעדרו של כתב יד מלנגדוק אינו נדיר, משום שכתבי יד כאלה לא שרדו בידינו. עם זאת המחברת מבודדת את שאלת נדירותו של כתב היד, ומציעה לראות את היעדר החיבור בכתב יד מוקדם על רקע רדיפת המקובלים בפרובנס בראשית הקבלה. הדברים מקבלים חיזוק מאיגרת שיצאה מתחת ידו של ר' מאיר בן שמעון מנרבונה – בעידודו של ר' משולם בעל 'ספר ההשלמה' – והמכילה ציווי לחטט במקומות מוצנעים ולהשמיד כתבים קבליים, דבר שגרם להכחדתם של כתבי יד אותנטיים לא מעטים מאותה התקופה. אשר להיעדר הייצוג הפרשני, המחברת ממקדת שמדובר בעיקר בקרב מפרשים מחוג הרמב"ן, המחברת טוענת כי בשלבים מוקדמים אלה של התחלות המיסטיקה היהודית באירופה אין להוציא ראייה מחוג אחד על משנהו, ואין להתעלם מן ההקשרים האזוטרניים וההקשרים האזוריים של חוגים – כתנאי לדיון בהיבטים ובשלבים על־אזוריים – כמו גם מחוגים בעלי מורים מנהיגים שקבעו את כללי התנהלותם. המחברת מציעה מיפוי מחדש של היחסים ששררו בין החוג הקטלוני ובין החוג הפרובנסלי ודנה מחדש באיגרת ר' יצחק לרמב"ן ולר' יונה גרונדי, תעודה שיצאה מתחת ידו של ר' יצחק סגי נהור. באיגרת זו מצוטט 'ספר יצירה', וקריאתה בצמוד לפירושיהם של הרמב"ן ושל ר' יצחק סגי נהור לספר זה מלמדת על הרצף בין התנגדות הרמב"ן לפירוש ר' יצחק סגי נהור ל'ספר יצירה' ובין פירושו שלו ל'ספר יצירה'. המאבק המשתקף מאיגרת ר' יצחק סגי נהור לרמב"ן ור' יונה מחדד את הבנת המאבק התיאולוגי והיחס לחיבור זה בחוג הרמב"ן. המאבק התיאולוגי היה כרוך בתפיסות אלוהות שהיו קשורות בהבנת הפסוק מ'ספר יצירה' ו'לפני אחד מה אתה סופר'. הצלבת פירושי 'ספר יצירה' של רמב"ן ור' יצחק סגי נהור והצלבת

שניהם לאיגרת מובילה את המחברת לטענה שהשדר הסמוי המוצפן בה הוא מאבק בדבר תפיסת האיין־סוף. באותו הזמן היו גם בכנסייה הקתולית מאבקים על הגדרת האיין־סוף, הן עם הקתרים והן עם הכנסייה היוונית המזרחית. בעוד שר' יצחק סגי נהור החזיק בתפיסת אלוהות שבה הסיבה הראשונה מוגדרת כאחד, בהתאם לתפיסות ניאופלטוניות, דבק הרמב"ן בתפיסה המגדירה את המהות הראשונה כאפסיה. הוזה אומר לפנינו השתקפות תרבותית היסטורית של מאבק שהיה קיים גם בתיאולוגיה הקתולית, וששתי זרועותיו הכילו את היחס לאיין־סוף מחד גיסא ואת היחס לאפס מאידך גיסא.

תפיסות ומאבקים פולמוסיים אלה היו קשורים בהתפרצות הפולמוס הראשון על כתבי הרמב"ם; זהו המועד הסביר לכתובת איגרת ר' יצחק, ומתועד בה קיומו של ספר שגרם להתפרצות המאבק בין החוג הקטלוני לפרובנסלי. ספר זה, שנכתב והופץ בסביבות שנת 1230, יכול להיות רק 'שער השואל' של ר' עזריאל. בספר זה האיין־סוף מבואר בהרחבה, מתוך מגמת הפצה מודעת, בעוד שמנגד בחוג הרמב"ן, על פי עדות בעל ספר 'מערכת האלהות', נשלל מכול וכול אזכור של מושג זה. הדבר מחזק לדעת המחברת את הטענה שחוט תיאולוגי אחד מקשר בין המאבקים שהתרחשו בכל הזירות.

אופייה הבראשיתי של הקבלה בתקופה הנדונה תלוי ונבנה בשיח היסודי עם הספרות הפילוסופית. עצם חיבורה של הספרות הפילוסופית בערבית ואחר כך הרקתה לעברית תרמו לחידוד תכנים מן המיסטיקה היהודית באופי המוכר לנו כיום כ'קבלה'. אופי זה נשען על צמיחתה של המיסטיקה היהודית בקבלה במובלעת האנדלוסית בדרום צרפת ועל ביסוסה של הפילוסופיה בספרד.

מתוך העיון המחודש בסוגיות אלה המחברת מציעה מיפוי מחודש של הקבלה וזורה אור על כוחות הצנזורה, הפולמוס וטקטיקות העלמת ספרים שפעלו בה בעידן שבו מושג הספר כאובייקט לא היה מובן מאליו. אופני הדחקה והעלמה אלה השתלבו במאבק המוחץ של מקובלי פרובנס עם אוהדי הפילוסופיה בפרובנס ועם מקובלי קטלוניה. בשנת 1306, סמוך לחרם ברצלונה, גורשו יהודי לנגדוק, ואירוע זה זירז את השתקעותה של תורת פרובנס בתחום הקבלה, תהליך המקביל למה שאירע לתורתה ההלכתית.

פרופ' חביבה פדיה, מרכז אלישר לחקר יהדות ספרד והמזרח, המחלקה לתולדות עם ישראל,
אוניברסיטת בן גוריון בנגב, ת.ד. 653, באר שבע 8410501
haviva.peday@gmail.com

RITUAL LEFTOVERS AND THE TANNAITIC PERCEPTIONS OF HOLINESS

Hillel Mali

The Temple is full of leftovers: blood remaining in a basin and libations flowing down the walls of the altar, ashes from the wood, and sacrificial portions not consumed by the fire, as well as leftover meat from the feasts of priests or of the animal's owners. These accumulated ritual leftovers in the sacred space present a logistical and ritual problem: how must sanctified material be removed, if it was not fully consumed by the fire of the altar and thus remains useless and purposeless at the end of the ritual?

The first two sections of this article deal with sources that describe the drainage of wine and blood from the Temple (Section 1) and the removal of the ashes of the sacrifices (Section 2). A diachronic investigation of different sources, from the Bible to rabbinic literature, on the topic of "holy plumbing" demonstrates that early sources teach about destroying or hiding remnants of the ritual, Tannaitic sources relate to leftovers as sewage that flow away from the Temple outwards. They replaced the ancient image of a Temple where leftovers were swallowed up within the holy precincts with a new image of a Temple, from which the leftovers flowed out and fertilized the fields of Jerusalem. This shift represents a change in the concept of holiness: earlier sources understand holiness as a quality attached to the material of the ritual and preserved in the object even after it was sacrificed, while the Tannaim usually understand holiness as a quality that dissipated.

The third section of the article outlines the contours of the Tannaitic perceptions of holiness, based on the sources discussed. I suggest that the disappearance of the biblical conception of holiness as a physical quality radiating from the sacred objects and sanctifying everything that came into contact with it had far-reaching consequences: the holy became identified with the halachic requirement.

UNIVERSE – SANCTUARY – MAN:
ON A THREEFOLD ANALOGY IN TWO ANONYMOUS TEXTS
AND THEIR TRACES IN THIRTEENTH CENTURY KABBALAH

Idan Pinto

The present article discusses the textual history of the triadic World–Sanctuary–Man analogy in two anonymous and similar essays from the thirteenth century: ‘*Arba Mahanot Shekhinah*’ (i.e., four camps of the divine presence) and ‘*Seder ‘Inyan Ha-Mishkan*’ (i.e., order of the tabernacle matter). The two essays were previously associated with an intriguing kabbalist about whom we know very little – R. Baruch Togarmi. From the 1270s onwards, traces of these texts can be traced in kabbalistic writings that show a connection to Barcelona – the assumed place of Togarmi’s activity. In reconstructing the two anonymous essays, the article examines appearances of the triple analogy in earlier sources, which served as their background. This examination yields a rich and complex picture of thirteenth century Catalonia, particularly Barcelona, where different Kabbalistic trends met.

On the one hand, the article sheds new light on R. Ezra b. Solomon’s of Gerona adaptation of early available sources, chiefly the writings of R. Saadia Gaon mediated by R. Abraham Ibn Ezra, and R. Judah Halevi’s *Kuzari*. On the other hand, a new perspective on R. Ezra’s reception in Barcelona emerges in the context of early linguistic Kabbalah around the enigmatic figure of Baruch Togarmi. The article further reveals the adaptation of the two anonymous essays by several kabbalists: R. Abraham Abulafia, R. Joseph Giktilla, R. Moses de León, R. Bahya b. Asher, R. Isaac of Acre, R. Menahem Recanati and R. Joseph Angelet. In this way, the importance of the two anonymous texts becomes clear, as our knowledge of the texts available to these kabbalists expands. Attached to the article is an annotated edition of the two essays.

ISAAC OF ACRE'S COMMENTARY ON THE *SEFER YETZIRAH* COMMENTARY
ATTRIBUTED TO ISAAC THE BLIND: RESEARCH AND EDITION

Judith Weiss

From among the treatises attributed to the Kabbalist Isaac of Acre (RIa), this article focuses on a short treatise of his which Gershom Scholem discovered in the sixteenth century anthology *Avnei Zikkaron*. Scholem designated this treatise as a commentary on *Sefer Yetzirah* (SY) and published it as such, and since then scholars have not questioned his designation. In the article, the author shows that the treatise in question is in fact a commentary on yet another commentary, namely the SY commentary attributed to Isaac the Blind. Consequently, it is not a direct commentary on SY. Scholem noted in his article that RIa's commentary includes many citations from the commentary attributed to Isaac the Blind, and remarked that RIa failed to comprehend their contents. In a different vein, Avishai Bar-Asher argued that the references to the SY commentary attributed to Isaac the Blind are merely partial citations presented by RIa in order to express his objection to their contents. Contrary to these views, the author shows that RIa's commentary relates only to words from the commentary attributed to Isaac the Blind and explains their meaning, showing full understanding and acceptance of their contents and demonstrating great esteem for its author.

Following a succinct presentation of the evidence corroborating this claim, the bulk of the article is dedicated to a detailed description of the various hermeneutical treatments RIa utilizes in his work on the commentary attributed to Isaac the Blind. The examples are divided into those related to terminology, to syntax and to contents. Based on this hermeneutical survey and investigation the author shows that RIa fully accepted the authority of the commentary attributed to Isaac the Blind and accurately understood its contents. In addition, several difficult points in the commentary attributed to Isaac the Blind are elucidated. The article includes a critical edition of RIa's commentary, aligned with the relevant passages from the commentary attributed to Isaac the Blind.

KABBALAH OUT OF CONTEXT: ON THE ERASURE OF THE PROVENÇAL SCHOOL IN KABBALAH RESEARCH

Haviva Pedaya

In this article, I critically examine Avishai Bar-Asher's study 'Imagination and Reality' and propose a remapping of the beginnings of Kabbalah. I argue that Bar-Asher ignores the extensive presence of the commentary by R. Isaac the Blind on *Sefer Yetzirah* at the time in question, and the rich literature on the emergence of Kabbalah in Provence, choosing instead to focus on a single manuscript out of many that outmatch it by far.

Two questions need to be addressed: why is there no extant early Languedoc manuscript? and why it is not cited by the commentators? Regarding the first question, the absence is unsurprising. No such manuscripts have survived. Regarding the absence of exegetic representation, nearly all of Bar-Asher's examples are taken from commentators of the Nachmanidean school. I argue that it is inadvisable to infer from one school to another about the early days of Jewish mysticism in Europe. Rather, one must take into consideration the esoteric and regional contexts of the various schools and their spiritual-organizational leaders, and through this discuss cross-regional aspects and developmental stages.

This article remaps the relations between two such schools – the Provençal and Catalan. Specifically, I discuss R. Isaac's letter to Nachmanides and R. Yonah Gerondi. It quotes from *Sefer Yetzirah*, and reading it under the close light of the book's interpretation by both Nachmanides and R. Isaac enlightens us on the opposition to R. Isaac's interpretation. The dispute reflected in the letter sharpens our understanding of the theological difference of opinion, as well as of the attitude to *Sefer Yetzirah* in the Nachmanidean school.

This dispute involved conceptions of divinity related to the understanding of a phrase from *Sefer Yetzirah*: "And before One, what do you count?" Cross-referencing references by Nachmanides and R. Isaac as well as the letter suggests that it relates to a polemic regarding infinity. A similar polemic also arose in the Catholic Church at the time, in its ideological struggle against the Cathars on the one hand and the Eastern Orthodox Church on the other. Whereas R. Isaac, following Neoplatonist views, adopted a conception of divinity where the *prima causa* is defined as One, Nachmanides subscribed to the view that defined the first essence as nothingness (*afisa*).

These controversies are related to the outbreak of the first polemic on Maimonides' writings, when R. Isaac's epistle was probably written. In it, we find reference to a book that sparked the conflict between the Provençal and Catalan schools. Written and distributed around 1230, that book can only be R. Azriel's *Sha'ar HaSho'el*. That work elaborates on the subject of infinity with the intention of discussing the matter publicly, whereas the Nachmanidean school forbade discussing it, as attested by the author of *Maarechet HaElohut*. This lends further support to the argument that a single theological thread passed through all polemics in all regions.

Thus, we see that, at its origins, Kabbalah was engaged in dialogue with philosophical literature in Arabic and later in Hebrew. This dialogue gave rise to the Jewish mysticism familiar to us now, which emerged in the Andalusian enclave in southern France and in the philosophical schools of medieval Spain.

The remapping suggested here of the origins of Kabbalah takes into consideration censorship, polemics, and the suppression of writings during the crushing two-pronged attack on the Provençal Kabbalists, by both the adherents of philosophy in Provence and the Catalan Kabbalists.